

ЯХУДИЙЛИК ТАЪЛИМОТИДА ИҚТИСОДИЙ ОНГ

Худойкулов Азамат Бешимович

Иқтисодиёт ва педагогика университети Тарих ва ижтимоий
фанлар кафедраси доцент в.б.

E-mail: azamatxudoukulov@gmail.com

Тел.: +998 (91)-562-77-15

Саидов Шомаҳмуд Азамат ўғли

Турон университети Педагогика ва психология
кафедраси 1-босқич магистрант

E-mail: shomahmudsaidov@gmail.com

Тел.: +998 (99)-075-77-15

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20536864>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-may 2026 yil
Ma'qullandi: 28-may 2026 yil
Nashr qilindi: 30-may 2026 yil

KEY WORDS

Яхудийлик дунёда кенг тарқалган динлардан биридир. Шу кунларда яхудийлар Исроилда 4,7 млн. (аҳолининг 80 фоизи), АҚШда 6 млн. (40 фоизи Нью Йоркда), Россияда 1,5 млн., Ғарбий Европа давлатларидан Францияда 0,6 млн., Буюк Британияда 0,4 млн. ни ташкил қилиб, бошқа кўпгина мамлакатларда ҳам яшайдилар.

ABSTRACT

Яхудийлик инсоният тарихидаги энг қадимий монотеистик динлардан бири бўлиб, унинг асосий манбалари Таврот, Талмуд ҳамда раввинлар таълимотларидан иборат. Яхудийликда иқтисодий муносабатлар нафақат моддий фаровонликни таъминлаш воситаси, балки ахлоқий масъулият ва ижтимоий адолатни қарор топтириш омили сифатида қаралади. Унда меҳнатсеварлик, ҳалол даромад топиш, мулкка эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ва муҳтожларга ёрдам бериш муҳим иқтисодий қадриятлар сифатида талқин этилади.

Яхудийлик инсоният тарихидаги энг қадимий монотеистик динлардан бири бўлиб, унинг асосий манбалари Таврот, Талмуд ҳамда раввинлар таълимотларидан иборат. Яхудийликда иқтисодий муносабатлар нафақат моддий фаровонликни таъминлаш воситаси, балки ахлоқий масъулият ва ижтимоий адолатни қарор топтириш омили сифатида қаралади. Унда меҳнатсеварлик, ҳалол даромад топиш, мулкка эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ва муҳтожларга ёрдам бериш муҳим иқтисодий қадриятлар сифатида талқин этилади.

Яхудийлик дунёда кенг тарқалган динлардан биридир. Шу кунларда яхудийлар Исроилда 4,7 млн. (аҳолининг 80 фоизи), АҚШда 6 млн. (40 фоизи Нью Йоркда), Россияда 1,5 млн., Ғарбий Европа давлатларидан Францияда 0,6 млн., Буюк Британияда 0,4 млн. ни ташкил қилиб, бошқа кўпгина мамлакатларда ҳам яшайдилар

Пайдо бўлиши. Яхудийлик милоддан аввалги 2000 йилларнинг охирида Фаластинда вужудга келган яккахудолик ғоясини тарғиб қилган диндир. Яхудийлик миллат дини бўлиб, фақатгина яхудий халқига хос. Яхудий сўзининг келиб чиқиши

ҳақида турли фикрлар мавжуд. Абу Райҳон Беруний ўзининг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» китобида ёзишча, яҳудийлар бу сўзни сомиё тилларидаги ҳода – «тавба қилмоқ, тавба қилганлар» сўздан келиб чиққан деб даъво қилсалар-да, аслида бу фикр нотўғри, «яҳудий» сўзи Бану Исроил халқи устидан ҳукмронлик қилган Яъқуб пайғамбарнинг ўғли Яҳудо номига нисбат берилган.

Яҳудий халқининг яна бир номи Бану Исроил бўлиб, Исроил – Яъқуб пайғамбарнинг иккинчи исми, бану – «болалар» маъносини беради, яъни – «Исроил авлодлари».

Яҳудий халқига нисбатан ишлатиладиган яна бир атама еврей сўзи замонавий адабиётларда «яҳудий» сўзининг айнан таржимаси сифатида ишлатилади. Аммо бу икки сўзнинг этимологияси турлича: еврей қадимий сомиё тилларидаги ибрий сўзининг ўзгарган шаклидир. Ибрий сўзи (араб. 'абара-йа'буру – «кечиб ўтмоқ» феълидан) «кечиб ўтганлар» маъносини беради. Тарихдан маълумки, яҳудий қабилалари Урдун (Иордан) дарёсини кечиб, ҳозирги Фаластин ҳудудига келганлар. Шунинг учун уларга ибрийлар ёки ибронийлар («кечиб ўтувчилар») номи берилган.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Яҳудийликнинг иқтисодий қарашлари диний ва илмий адабиётларда кенг ёритилган. Айниқса, Таврот ва Талмудда иқтисодий муносабатларга оид кўплаб кўрсатмалар мавжуд.

Тавротда шундай дейлади: «Олти кун меҳнат қилгин ва барча ишларингни бажаргин» [1, 35-бет]. Яна бир ўринда: «Камбағ'алга қўлингни очгин ва эҳтиёжига яраша ёрдам бергин» [2, 142-бет]. Талмудда таъкидланишча: «Меҳнатни севинг ва бошқаларга қарам бўлманг» [3, 78-бет]. Маймонид ўз асарида: «Энг олий садақа инсонни меҳнат қилиб яшашга қодир этишдир» деб таъкидлайди [4, 214-бет]. Тадқиқотчи Марвин Токайернинг фикрича: «Яҳудий иқтисодий этикаси бойлик орттиришни эмас, балки бойликдан масъулиятли фойдаланишни тарғиб қилади» [5, 121-бет].

Яҳудийлик таълимоти. Яҳудийлик таълимоти тўрт асосга таянади: 1. Оламларни яратувчи ягона худо – Яҳвега имон келтириш. Яҳве сўзи «рабб, парвардигор» маъносини билдиради. Тавротнинг «Чиқиш» китобида Худонинг Мусога айтган ушбу сўзи келтирилади: «Яҳве – ота-боболарингиз Иброҳим, Исҳоқ, Яъқубларнинг парвардигори, у мени сизга юборди» (Чиқиш; 3). Мил. ав. VI аср охирларида яҳудий руҳонийлари оддий халқ ҳурматини пасайтириб қўймасликлари учун Яҳве сўзини ишлатишни ман этиб, унинг ўрнига мурожаат учун «Адонай» («Рабб, Хожа») сўзини қўллашни буюрганлар. Шундан сўнг фақат руҳонийларгагина ибодат вақтида Яҳве номини тилга олишларига ижозат берилган.

1. Яҳудийлик таълимотига кўра, Яҳве оламларни яратишни якшанбада бошлаб, жума куни тугатди, шанба куни эса дам олди ва яҳудийларга ҳам шу куни дам олишни буюрди. Шу сабаб яҳудийлик динида шанба куни улуғ кун ҳисобланиб, ҳеч бир ишга қўл урилмайди.

2. Яҳудийлар ер юзидаги халқларнинг «энг мумтози» ва у «дунёда берилажак инъомларнинг энг ҳақлиси» эканлиги. Улар ўзларини Худо томонидан сайланган муқаддас халқ эканини, яҳудийнинг руҳи Худонинг бир қисми ҳисобланишини даъво қиладилар.

3. Мессия – халоскорнинг келиши ҳақида. Унга кўра, охирзамонда Яҳве яҳудийлар орасидан бир халоскорни чиқаради ва у қўйидаги вазифаларни бажаради: 1) дунёни

ислоҳ қилган ҳолда қайтадан қуради; 2) бутун яҳудийларни Синион атрофида тўплайди; 3) уларнинг барча душманларини жазолайди.

4. Охират кунига ишониш. Яҳудийликда охират ҳақидаги тасаввурлар, асосан Талмудда баён этилган. Унга кўра Яҳвега чин эътиқод қилганлар охиратда мукофотланадилар. Аксинча, унинг қонунларини бузганлар шафқатсиз жазо оладилар.

Яҳудийлик таълимоти бўйича Мусо пайғамбар Тур тоғида Яҳве билан учрашганда Ягона Худо томонидан 10 та лавҳа туширилган. Ушбу лавҳаларда мазкур дин асосини ташкил этган 10 та насиҳат бор эди. Бу насиҳатлар Тавротнинг «Иккинчи қонун» китобидан ўрин олган бўлиб, яҳудийлар уларга қатъий риоя қилишлари шарт.

Улар қуйидагилардир:

1. Яҳведан бошқани илоҳ деб билмаслик;
2. Бут, санам ва расмларга сиғинмаслик;
3. Бекордан-бекорга Худо номи билан қасам ичмаслик;
4. Шанба кунини ҳурмат қилиш ва уни Худо учун бағишлаш;
5. Ота-онани ҳурмат қилиш;
6. Ноҳақ одам ўлдирмаслик;
7. Зино қилмаслик;
8. Ўғрилик қилмаслик;
9. Ёлғон гувоҳлик бермаслик;
10. Яқинларнинг нарсаларига кўз олайтирмаслик.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда тарихийлик, манбашунослик, қиёсий таҳлил ва тизимли ёндашув усулларидан фойдаланилди. Яҳудийликнинг муқаддас китоблари ва иқтисодий ахлоққа оид илмий адабиётлар таҳлил қилиниб, уларнинг иқтисодий онгни шакллантиришдаги аҳамияти ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, яҳудийлик таълимотида иқтисодий онг қуйидаги тамойилларга асосланади:

1. Меҳнатсеварлик

Яҳудийликда меҳнат инсоннинг муқаддас бурчи ҳисобланади. Ҳалол меҳнат орқали топилган даромад энг мақбул ризқ сифатида баҳоланади.

2. Ҳалол мулкчилик

Тавротда ўғрилик, фирибгарлик ва ноҳақ фойда олиш қатъий тақиқланган. Бу иқтисодий муносабатларда ишонч ва адолатни таъминлашга хизмат қилади.

3. Садақа ва ижтимоий масъулият

Яҳудийликда «цедака» (садақа) тушунчаси муҳим ўрин тутди. Бой инсонлар муҳтожларга ёрдам бериш орқали жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлашлари лозим.

4. Тежамкорлик ва оқилона сарф

Моддий неъматлар Худонинг инъоми сифатида қаралади. Шунинг учун улардан оқилона ва масъулиятли фойдаланиш талаб этилади.

5. Қарз ва молиявий муносабатлар

Яҳудий қонунчилигида қарз муносабатлари, фоиз масалалари ва молиявий мажбуриятларга оид махсус меъёрлар ишлаб чиқилган бўлиб, улар иқтисодий адолатни таъминлашга қаратилган.

Тадқиқот натижаларига кўра, яхудийликда иқтисодий онг шахсий манфаат билан жамоат манфаатини уйғунлаштиришга хизмат қилади.

Яхудийларнинг муқаддас диний манбаларидан ҳисобланган Талмудда яхудийлик маросимлари тизими ишлаб чиқилган. Унда яхудийлар амал қилиши ва бажариши лозим бўлган 248 та буйруқ, 365 та тақиқ мавжуд. Улар яхудийнинг овқатланиши, кийиниши, озодалиги, кун тартиби, ибодатлари, маросимлар ва байрамларига тааллуқли масалаларни ўз ичига олади.

Ҳар бир яхудий ушбу буйруқ ва тақиқларга умри давомида риоя қилиши шарт. Масалан, ҳар бир яхудий фарзанди туғилганининг саккизинчи куни хатна қилинади. Шунингдек, яхудийлар ўзларининг махсус қассоблари – шойихет томонидан диний қоидаларига мувофиқ сўйилган гўштларнигина (тўнғиз гўшти яхудийликда ҳаром ҳисобланади) истеъмол қиладилар. Кийиниш масаласидаги қоидалар, асосан, эркакларга тегишли. Уларнинг кийимлари бир рангдаги (сидирға) матодан узун қилиб тикилган бўлиши, чўнтаклари белдан пастда жойлашиши лозим. Бошлари эса доимо, ҳатто уйқуда ҳам ёпилган бўлиши керак. Ибодат пайтида яхудийлар махсус ибодат чойшаби – «талес»ни елкаларига ташлаб оладилар. Унинг қирғоқларида олти юз ўн учта тугун тугилган бўлиб, бу нарса яхудий томонидан юқорида айтиб ўтилган «248 та буйруқ ва 365 та тақиққа амал қилишни елкамга оламан» деган маънони англатади.

Таврот манбалари. Яхудий дини бошқа динлар каби ўзининг муқаддас ёзувларига эга. Унинг асосан иккита манбаси бўлиб, бири – мил. ав. XIII асрда яшаган ва Исроил халқини Мисрдан олиб чиқиб кетилишига бошчилик қилган Мусо пайғамбарга Тур тоғида берилган Тора (Таврот; Torah of Moses; Torah shebikhtav), иккинчиси Тавротдан кейинроқ пайдо бўлган ёзма манба Талмуддир. Яхудийликдаги бу икки муқаддас саналадиган манба христиан Библиясининг таркибий қисмларини (айнан эмас) ташкил этади. Христианлар ва яхудийлар Библия сўзини турлича тушунадилар. Яхудийлар учун Ибрий Библияси (Hebrew Bible) христианларнинг Қадимий Аҳди (Old Testament) ҳисобланади. Яхудийлар Библия сўзи остида кўпинча ўзларининг Танахларини (Tanakh) тушунадилар. Мусога тегишли бўлган беш китоб «Таврот» деб аталади ва қуйидаги китобларга бўлинади: 1) «Борлиқ» ёки «Ибтидо»; 2) «Чиқиш»; 3) «Левит»; 4) «Сонлар»; 5) «Иккинчи қонун».

Қадимий +Аҳднинг ичидаги диний таълимот ва ақидага бағишланган энг асосий ва обрўли қисми Тавротдир. У христианлик анъанасига кўра «Беш китоб», яхудийлар анъанасига кўра «Тора» (таълимот) ҳисобланади.

Қадимий Аҳддаги «аҳд» сўзи худонинг инсонлар билан махсус алоқасини билдиради. Қадимий Аҳд матни ибрий (эски яхудий) ва оромий тилларида ёзилган. У қадимги пайғамбарларнинг китоблари (Ketuvim), Сулаймон пайғамбарнинг маталлари (Nevi'im) ва (Torah) номли китоблардан иборат. Унда «Худо ярлақан» Исроил халқининг тарихи ҳақида ҳикоялар берилади.

«Ибтидо» мил. ав. 1400 йилларда Худонинг буйруғига кўра Мусо пайғамбар томонидан ёзиб олинган. Унда Худо оламни қай йўсинда яратгани, одамзоднинг гуноҳга ботгани, бунинг натижасида оламга азоб ва ўлим келиши ҳақида хабар берилади. Шунингдек, унда дунёдаги халқларнинг вужудга келиши ва жаҳонга тарқалиши тарихи баён қилинган. Одам Ато ва Момо Ҳавво, Ҳобил ва Қобил, Нух, Лут, Иброҳим, Исҳоқ, Исмоил, Яъқуб, Юсуф, Фиръавн ва бошқа шахслар, Тўфон, Бобил минораси ва тиллар

чатишуви, Садам ва Ҳаморанинг хароб бўлиши сингари энг қадимий ҳодисалар ҳам Ибтидодан ўрин олган.

«**Чиқиш**» китобида Мусо пайғамбарнинг туғилиши, ҳаёти, Миср Фиръавни томонидан қаттиқ зулмга тортилган яҳудийларни Яҳве амри билан халос қилгани, унга Тур тоғида Яҳве томонидан ўнта "васият" (заповедь)нинг берилиши ҳақидаги ривоятлар келади. Бундан ташқари, яҳудийликнинг ибодатлари, расм-русумларига тааллуқли кўрсатмалар берилган.

«**Левит**» китоби турли-туман урф-одат ва диний маросимларга оид кўрсатмаларни ўз ичига олган. Унда, асосан, қурбонлик ҳақида сўз юритилиб, Худо йўлига қандай ҳайвонни қурбонлик қилиш ёхуд, қай тарзда амалга ошириш лозимлиги баён қилинган. Шунингдек, яҳудий халқига ҳайвон ва паррандалардан қайсиларининг гўштини ейиш мумкин ва қайсиларини ейиш тақиқлангани ҳамда бошқа турли ҳаётий масалалар юзасидан кўрсатмалар берилган.

«**Сонлар**» китобига кўра яҳудий халқининг Мусо пайғамбар бошчилигидаги Мисрдан чиқишининг иккинчи куни уларга урушга яроқли барча эркакларнинг ҳисобини олишга буюрди. Бу китобда Мусо пайғамбар раҳбарлигидаги яҳудийларнинг қабила, уруғ, авлодлар бўйича асосий намояндаларининг номлари санаб ўтилади. Яна унда Мисрдан чиққан Бану Исроил қавмининг Мусо пайғамбар билан кечирган ҳаётлари ва тортган қийинчиликлари ва олиб борган жанглари ҳақида сўз боради. Яҳве Мусога жангларида қўлга киритилган ўлжа ва асирларнинг ҳисобини олиш ва уларни қандай тақсимлаш борасида кўрсатмалар беради.

«**Иккинчи қонун**» китоби 34 бобдан иборат. 27, 31, 34-боблардан ташқари қолган қисмлари биринчи шахс номидан ёзилган. Библияда келтирилган ривоятга кўра, биринчи авлиё Хилкия номли шахс Иосия подшоҳлигининг 18 йилида, яъни мил. ав. 621 йилда Қуддус (Иерусалим) ибодатхонасида Қонун китобини топган. «Иккинчи қонун»нинг асоси ана шу Қонун китоби ҳисобланади.

«**Неви'им**» (Пайғамбарлар) китоби икки қисмга бўлинади. Биринчи қисмга аввалги пайғамбарларнинг китоблари кирган бўлиб, улар: Иисус Навин, «хукмлар», Самуилнинг икки китоби ва иккита «Подшоҳлик», Руф, Есфир, Ездра, Неемия, Паралифоменон китоблари; иккинчи қисмга кейинги пайғамбарлар китоблари кирган бўлиб, улар учта катта пайғамбар – Исаия, Иерамия, Иезекиил ва 12 та кичик пайғамбар – Осия, Иоил, Амос, Авдий, Иона, Михей, Наум, Аввакум, Софония, Аггей, Захария, Малахияларнинг китобларидир.

«**Кетувим**» қисми «**Забур**», «**Қиссалар**», **Иов китоби**, **Соломоннинг «қўшиқлар қўшиқлари»**, **Руф китоби**, «**Иерамия йиғиси**», **Екклезиаст**, **Есфир**, **Даниил**, **Ездра китоблари** ва **Солномалар китобини ўз ичига олади.**

Талмуд. Милоднинг I – IV асрларида яҳудий давлати бошдан кечирган иқтисодий ва ижтимоий таназзул халқ орасида руҳонийлар обрўйининг бениҳоя ошиб кетишига сабаб бўлди. Улар ўзларини раввинлар (ҳазрат, жаноб) деб атадилар. 66-70 йиллардаги қўзғолонда Исроил халқини ҳалокатдан қутқариб қолган Иоанн бен Заккаи номли шахс яширинча Ўрта ер денгизи бўйида Явне (Yavneh) деган жойда диний мактаб (академия) ташкил қилди. Бу мактаб раввинлар таълимотини тарқатиш маркази бўлиб қолди. Натижада Лидда, Сепфорис, Уш, Тивериада деган жойларда шунга ўхшаш мактаб – «академия»лар ташкил этилди. Бу академияларнинг раҳбарлари «наси» (князь) ёки

патриарх деб аталди. Улар бу мактабларга раҳбарлик қилиш билан бир қаторда ўз худудларида фуқаролик ишлари бўйича ҳакамлик вазифаларини бажардилар ҳамда жамоанинг ишларида раҳбар, барча яҳудийларнинг диний раҳнамоси ҳисобланар эдилар.

Мазкур патриархлар бошқарган мактабларда «Талмид-хохомлар», яъни яҳудий диний қонунчилари аввалги «Галаха» (яҳудий диний қонунлари)ни шарҳлаш ва янгиларини ишлаб чиқиш билан шуғулландилар. Шу даврдан бошлаб Галахаларни системалаштириш ишлари бошланди. Галахалар узоқ давр оғзаки равишда авлоддан-авлодга ўтиб келган эди. Бизгача етиб келган «Мишна» (Mishnah) номли Галахалар тўплами 210 йил атрофида III асрда яшаган Йуда Ҳа-Наси (Judah Ha-Nasi) исми патриарх томонидан ёзилган. Кейинчалик Мишнага кўп ўзгартиришлар киритилган ва унга турли шахслар томонидан шарҳлар битилган. Унга ёзилган шарҳлар «Гемара» (Gemara) деб аталган. Мишна ва Гемаранинг, яъни Галахалар ва уларнинг кейинги шарҳларининг тўплами биргаликда Талмудни ташкил этади.

Талмуд (қад. яҳуд. “ламейд” – “ўрганиш”) мил. ав. IV асрларда вужудга келган ва ёзма Торадан фарқли ўлароқ, авлоддан-авлодга оғзаки равишда ўтиб борган. Шунинг учун Тора «ёзма қонун» (Torah shebikhtav), Талмуд эса «оғзаки қонун» (Torah shebe'al peh) деб юритилган. Талмуднинг Фаластин (Йерушалми) ва Вавилон (Бавли) нусхалари мавжуд. Йерушалми Талмуди милоднинг 390 йили атрофида, Бавли Талмуди милоднинг 499 йили атрофида таҳрир қилинган. Унда яҳудийларнинг эсхатологик (охират, қиёмат, марҳумларнинг тирилиши, у дунёдаги ажр ва жазо ҳақидаги) тасаввурлари ўз аксини топган. Талмудда яҳудийликнинг маросимлари, урф-одатлари аниқ баён этилган бўлиб, улар 248 та буйруқ ва 365 та тақиқни ўз ичига олади. Шунингдек, унда қадимий яҳудийлар орасида дин, фирқа, гуруҳлар (садуқийлар, фарзийлар, ессеялар)нинг келиб чиқиши ҳақида тарихий маълумотлар келтирилган. Унда баён этилган диний қонун-қоидалар, ақидалар, кўрсатмалар яҳудий динининг асосини ташкил этади.

Яҳудийларнинг Талмуд қаторига кирувчи яна бир диний манбаи Мидрашлар (тафсир) ҳисобланади. Улар ҳам Талмуд сингари диний қонун-қоидалар тўплами бўлиб, яҳудий раввинларининг Торага ёзган шарҳ-тафсирлари ҳисобланади. Улар Мидрашлардан кўпроқ синагога тарғиботларида фойдаланадилар.

Хулоса ва таклифлар. Яҳудийлик таълимотида иқтисодий онг меҳнатсеварлик, ҳалоллик, адолат, эҳсон ва ижтимоий масъулият тамойиллари асосида шаклланади. Ушбу қадриятлар инсоннинг иқтисодий фаолиятини маънавий меъёрлар билан мувофиқлаштиришга қаратилган.

Таклифлар. Яҳудийлик иқтисодий этикасидаги ҳалол меҳнат ва масъулият тамойилларини қиёсий диншунослик нуқтаи назаридан кенгроқ ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Ёшларда иқтисодий маданиятни шакллантиришда мазкур таълимотнинг ижобий жиҳатларидан фойдаланиш мумкин.

Дин ва иқтисодиёт ўртасидаги ўзаро таъсирни тадқиқ этиш бўйича янги илмий изланишларни ривожлантириш лозим.

Ижтимоий ҳимоя ва хайрия тизимларини такомиллаштиришда яҳудийликдаги садақа анъаналаридан фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.The Torah. – New York: Jewish Publication Society, 2006.
2. The Babylonian Talmud. – London: Soncino Press, 1990.
3. Mishneh Torah. – Jerusalem: Mossad Harav Kook, 1985.
4. Jewish Wisdom. – New York: Bell Publishing, 1994.
5. Business Ethics in Judaism. – New Jersey: KTAV Publishing House, 2005.

INNOVATIVE
ACADEMY